

Ирена Станкова
Мина Петрова

ЛАТИНСКА МЕДИЦИНСКА ТЕРМИНОЛОГИЯ

Учебник за студенти по медицина и дентална медицина

София, 2019

© Издателство „Изток-Запад“, 2019

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Ирена Станкова, автор на теоретичната част към Част първа, Част втора и Част трета, упражненията към Част втора и трета, приложението и речниците, 2019

© Мина Петрова, автор на упражненията към Част първа и Addendum, 2019

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2019

ISBN 978-619-01-0496-4

ИРЕНА СТАНКОВА

МИНА ПЕТРОВА

ЛАТИНСКА МЕДИЦИНСКА ТЕРМИНОЛОГИЯ

**УЧЕБНИК ЗА СТУДЕНТИ ПО МЕДИЦИНА
И ДЕНТАЛНА МЕДИЦИНА**

Латински съкращения

adj. adjectivum – прилагателно име

f femininum – женски род

Gen. Genitivus – родителен падеж

gr. comp. gradus comparativus – сравнителна степен

gr. superl. gradus superlativus – превъзходна степен

m masculinum – мъжки род

m. musculus – мускул

n neutrum – среден род

part. participium – причастие

pl. pluralis – множествено число

praep. praepositio – предлог

sg. singularis – единствено число

subst. substantivum – съществително име

syn. synonymus – синоним

Съдържание

Кратка история на латинския език	7
Увод в медицинската терминология	11

ЧАСТ ПЪРВА / 15

Азбука. Произношение. Ударение	17
<i>Упражнение</i>	25
Морфология. Елементи на медицинската терминология	26
<i>Упражнение</i>	32
Declinatio prima. Първо склонение	33
<i>Упражнение</i>	39
Declinatio secunda. Второ склонение	41
<i>Упражнение</i>	45
Съществителни имена от среден род по второ склонение	47
<i>Упражнение</i>	51
Прилагателни имена по първо и второ склонение	53
<i>Упражнение</i>	59
Declinatio tertia. Трето склонение. Трето консонантно склонение	61
<i>Упражнение</i>	71
Трето вокално склонение. Трето смесено склонение	73
<i>Упражнение</i>	78
Прилагателни имена по трето склонение	80
<i>Упражнение</i>	86
Степени за сравнение	88
<i>Упражнение</i>	91
Declinatio quarta. Четвърто склонение. Declinatio quinta. Пето склонение	93
<i>Упражнение</i>	99

ЧАСТ ВТОРА / 103

Словообразуване в медицинската терминология	105
Части на тялото. Osteologia et partes corporis	111
<i>Упражнение</i>	115

Myologia, arthrologia	117
<i>Упражнение</i>	119
Splanchnologia. Systema digestorium. Cavitas oris	121
<i>Упражнение</i>	124
Cavitas abdominis	126
<i>Упражнение</i>	129
Systema respiratorium	131
<i>Упражнение</i>	134
Systema cardiovasculare. Systema lymphaticum	136
<i>Упражнение</i>	139
Systema urogenitale. Systema urinarium	141
<i>Упражнение</i>	143
Systema genitale femininum. Systema genitale masculinum. Systema endocrinum	144
<i>Упражнение</i>	149
Organa sensuum	151
<i>Упражнение</i>	156
Systema nervosum	158
<i>Упражнение</i>	161

ЧАСТ ТРЕТА / 163

Рецептура	165
Химическа номенклатура	169
Ботаническа номенклатура	171
Лекарствени форми	172
<i>Упражнение</i>	175

ПРИЛОЖЕНИЯ / 177

Таблица на падежните окончания	179
Метафори – съществителни имена	180
Клинични диагнози	195
Латинско–български речник	213
Българско–латински речник	237
Библиография	245
<i>Addendum 1. Declinatio prima et secunda</i>	247
<i>Addendum 2. Declinatio tertia</i>	249
<i>Addendum 3. Упражнение за семестриален тест</i>	252
<i>Addendum 4. Словообразуване</i>	256
<i>Addendum 5. Словообразуване. Дентална медицина</i>	258
<i>Addendum 6. Лексика</i>	260

Кратка история на латинския език

През VIII в.пр.Хр. племето латини, обитаващи областта Лациум, основава град Рим, наречен „Градът на седемте хълма“. В течение на векове римляните асимилират местните италиийски племена наред с етруските и постепенно покоряват останалите племена на полуострова. От т.нар. царско управление римската власт преминава в *републиканско управление* със сенат и консули, избирани всяка година. Римската република установява широка завоевателна политика и през 211 г.пр.Хр. завладява Картаген, а по-късно и източното и южното крайбрежие на Иберийския полуостров. През следващите два века са присъединени и Македония и Гърция, северната част на Балканския полуостров, Сирия, Египет, Галия и част от Британия. След убийството на *Гай Юлий Цезар* през 44 г.пр.Хр. и идването на власт на *Октавиан Август* (27 г.пр.Хр.) се поставя началото на *императорския период*, като управлението на император *Траян* (98–117) се счита за връх в териториалната експанзия на римската имперска власт.

Официален в рамките на империята език е латинският, а след завоюването на Гърция (146 г.пр.Хр.) гръцкият става вторият официален език. С разширяването на римската власт и присъединяването на нови територии местната култура и език се обогатява с множество чужди влияния и в латинския език навлизат гръцки заемки както в ежедневната реч, така и в научната лексика. Заемките получават окончания, характерни за латинските думи, като съвсем малък брой запазват някои гръцки окончания. След падането на Западната римска империя през 476 г. латинският разговорен език престава да се използва, но се превръща в основа за оформящите се през средновековието романски езици: италиански, румънски, френски, испански, португалски. Английският език, който е германски език, бива силно повлиян от латинския още по времето на римското владичество. По-късно латински думи, особено тези от научната сфера, навлизат чрез англо-норманския френски език след установяването на норманския двор на Уилям Завоевателя през 1066 г. Като особено продуктивна ера за навлизането на латински заемки в съвременните езици можем да посочим също епохата на Ренесанса и Хуманизма, когато се оформя голяма част от ядрото на съвременната научна терминология.

През IX в. в Салерно е основана първата медицинска школа (*Scola Medica Salernitana*), която днес се счита за предшественик на първите университети. Обучението демонстрира синтез между гръко-римската традиция, арабски и юдейски медицински практики, внесени по това време посредством тесните контакти между пристанищата на Южна Италия, Сицилия и Северна Африка. Медицинският подход на Салернската школа се фокусира не толкова върху методите за лечение, колкото върху превенцията, като по този начин отваря вратите за емпиричния подход в медицината. Популярността на Салерно като място за изучаване на медицински науки му печели прозвището *Hippocratica Urbs* (Хипократовия град).

През Средновековието латинският език се запазва като език на католическата църква, науката, правото и дипломатията. На него се преподава по-късно в първите европейски университети след основаването им от XI в. нататък. Най-старият европейски университет е основан в Болоня през 1088 г. По-късно са създадени университетите в Париж, Оксфорд, Кеймбридж и др. През XIV в. Ренесансът, период на бурни промени в областта на науката, литературата и изкуствата, бележи прогреса във всички сфери на живота. След изобретяването на книгопечатането от Йохан Гутенберг (1400–1468) започва издаването на множество трудове в различни научни области, преводи на антични трактати и литературни съчинения. Традицията научните съчинения да се пишат на латински език остава до средата на XIX в.

И до днес научната терминология се състои от лексика, създадена на базата на гръцкия и латинския език, като и новосъздаваните термини следват тази традиция поради факта, че „мъртвите езици“ не се изменят и са подходящи като неутрална международна терминология.

Исторически преглед на развитието на медицината и на медицинската терминология

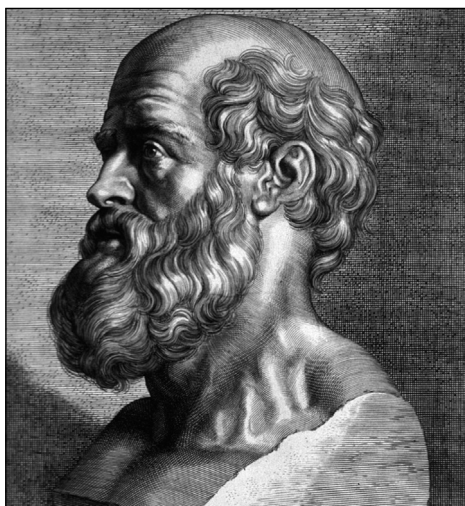
Началните сведения за европейската медицина са свързани исторически с минойската цивилизация на о-в Крит от 2000 г.пр.Хр., когато били поставени основите на лечебното изкуство.

Гърците вярвали в бога на медицината Асклепий, син на Аполон, и посещавали храмовете му (т.нар. храмова медицина), за да получат изцеление от бога за тежки болести. Най-известните храмове (*асклепиони*) били в Епидавър, Пергам и на о-в Кос. Тази традиция останала до края на античността.

В края на VI в.пр.Хр. в Гърция се обособяват медицински школи в колониите в Кротон в Южна Италия, Кирене в Северна Африка, Книд и на о-в Кос. По същото време се разви-

ва и досократическата философия, която се фокусира върху търсенето на естествени обяснения за природните феномени, т.е. обяснения, изключващи божествена намеса. Около средата на IV в.пр.Хр. теорията, че болестта е резултат от неправилна комбинация между елементите е вече изключително разпространена и отвъд философските среди. Това е видимо у Платон, както и у лекари като Полиб от Кос, Филистион от Локри, Менеkrat. Тази епоха се обвързва и с приноса на *Хипократ* от о-в Кос (ок. 460–370 г.пр.Хр.), известен днес като „баща на медицината“.

Сред заслугите на *Хипократ* и неговите съвременници и последователи е определянето на здравословния начин на живот, разглеждането на околната среда като причина за някои заболявания, разработването на лечения с храни, природни средства, фитотерапия, хидротерапия и др. Приписвайки обясненията за болестта и здравето на природата и разума, „новата“ Хипокра-

Хипократ (ок. 460–370 г.пр.Хр.)

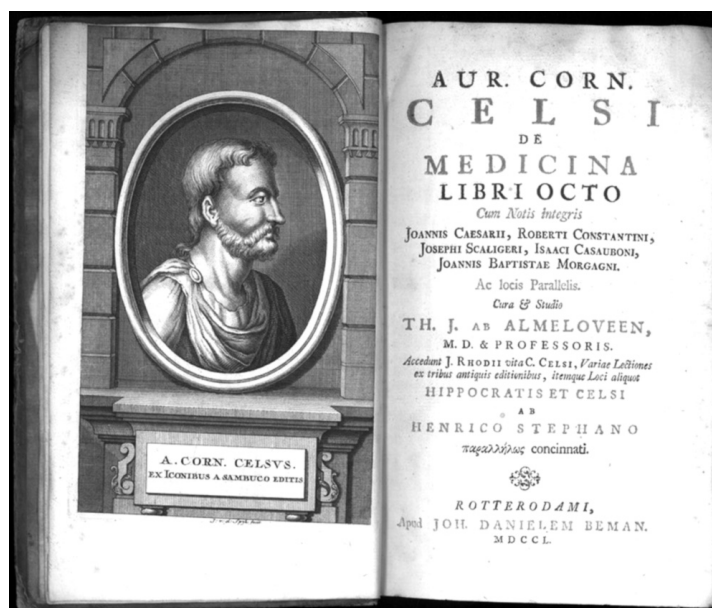
това научна перспектива отрича суеверието, божествената първопричина и магията. Хипократовата медицина поставя акцент върху пациента вместо болестта, наблюдението вместо теорията, фактите и опита, терапия чрез внимателно наблюдение вместо активна намеса. За първи път в рамките на медицинските съчинения, приписвани на Хипократ и неговите ученици, известни днес като *Corpus Hippocraticum*, се коментира и установява първообраз на идеалния лекар и неговия етичен кодекс.

Като златен век в развитието на античната медицина в полето на анатомията се обособява елинистическата епоха, т.е. периодът между смъртта на Александър Македонски през 323 г.пр.Хр. и 31 г.пр.Хр. Основна роля в развитието на научната мисъл по това време има основаването на александрийския *Музейон* и по-късно прочутата библиотека по време на царуването на Птолемеите в Египет. В рамките на това научно, учебно, културно и религиозно средище си сътрудничат учени от най-различни дисциплини. Сред тях най-открояващи се в полето на медицината са *Херофил* (335–280 г.пр.Хр.), родоначалник на описателната анатомия и *Еразистрат* (315–240 г.пр.Хр.), родоначалник на физиологията. Александрийските лекари се занимават с дисекции, извършват се експерименти върху затворници, които Птолемеите им предоставят за научни цели. За първи път в историята на Западната медицина човешкото тяло бива отворено, което води до редица открития. Александрийските лекари успяват да опишат множество анатомични структури, както и техните функции, сред които нервите, мозъчните стомахчета, камерите и клапите на сърцето, частите на окото, яйчниците и др. Наблюдават се и се изучават процеси като дишането, храносмилането, пулса, възпроизводството, нервната и мускулната активност.

По време на ранната римска република лечебната дейност се практикува предимно от гърци, роби или освободени роби. Едва през III в.пр.Хр. свободни гърци и римляни започват да се занимават с медицинското изкуство. Дотогава основна роля за лечението в рамките на дома имат *patres familias* (главите на фамилиите), които се грижат както за близките и робите си, така и за животните в стопанството, употребявайки традиционно римски лечебни методи, наследени предимно от етруските.

В началото на I в.сл.Хр. *Авъл Корнелий Целз* създава медицинския трактат в осем книги *De medicina* („За медицината“), част от енциклопедията *Artes* („Изкуства“), посветена на земеделието, медицината, военното дело, реториката, философията и правото. Съчинението представя всички аспекти на здравето, болестите и лечението им. Последните две книги са посветени на хирургията. Целз убедително защитава тезата, че медицината е не само практическо занимание, но се опира и на теоретични изводи.

Най-известният римски лекар е *Клавдий Гален* (129–216), роден в малоазийския град Пергам. Гален е почитан като втория най-велик лекар след Хипократ и неоспорим авторитет в медицината. Счита се, че е автор на над петстотин трактата в областта на теорията и практиката на лечеб-

Авъл Корнелий Целз (25 г.пр.Хр–50 г.сл.Хр.)

Клавдий Гален (129–216)

ното изкуство, анатомията и физиологията, методологията, клиничната практика и фармакологията. В рамките на своите оцелели до днес 122 съчинения Гален систематизира най-доброто от гръцката и римската медицинска литература. Работата му в гладиаторска школа в началото на кариерата му като лекар в Рим му предоставя възможност за наблюдение на човешкото тяло и множество рани. Теоретичните си заключения обаче Гален обосновава върху дисекции на животни. Гален успява да изясни анатомията на трахеята, различава венозна от артериална кръв; в практиката си премахва катаракта и свързва артерии на живи животни. Неговите трактати претърпяват различна съдба през вековете, след V в. били превеждани от старогръцки език на арабски, иврит и латински език, като се изучавали в медицинските университети на Изток и в Западна Европа.

Сред арабските медици се откроява ученият *Ибн Сина* (980–1037), известен с латинизираното си име *Авицена*, автор на съчинението в пет книги *Canon Medicinae* („Канон на медицината“), преведено през XII в. на латински език и станало едно от основните произведения, изучавани в средно-

вековните медицински университети. В научния си подход Авицена свързва принципите на медицината с тези в другите науки, като например логика, геометрия, психология, астрономия, математика, музика и др. Според него всяка диагноза е непълна, ако не се вземат предвид всички аспекти от живота на пациента.

Повратен момент в напредъка на анатомията през Ренесанса стават анатомичните тетрадки и скици на *Леонардо да Винчи* (1452–1519), в които художникът детайлно изследвал структурата и функцията на костите, мускулите, вътрешните органи, главния мозък и др. Макар и много от рисунките да съдържат неточности, Леонардо е първият в западноевропейската култура, който се стреми да нарисова вътрешността на тялото и отделните органи с анатомична точност.

Двадесет и четири години по-късно фламандецът *Андреас Везалий* (1514–1564) поставя началото на модерната анатомия с издаването през 1543 г. на систематичното и богато илюстрирано съчинение *De Humani Corporis Fabrica* („За строежа на човешкото тяло“) – първия илюстриран учебник по човешка анатомия. Пособието е плод на множеството дисекции, които той извършва като професор по анатомия в италианските университети в Падуа, Болоня и Пиза. В рамките на *Fabrica* Везалий се осмелява да коригира повече от двеста грешки, допуснати от Гален, а наред с това реформира и анатомичната терминология, обръщайки се към класическия латински език.

През XVII в. анатомите започват да изучават все по-акуратно органите и тъканите. Не след дълго, през 1628 г., английският лекар *Уилям Харви* описва за първи път в историята на западната медицина механизма на човешкото кръвообращение в труда си *Анатомично изследване на движението на сърцето и кръвта у животните*. След изобретяването на микроскопа през 1590 г. настъпва нова ера в медицината.

Увод в медицинската терминология

Терминологията представя специфичен лексикален пласт в езика, при който има точно определено семиотично отношение между знак и означаемо. Термините имат не само номинативна, но и дефинитивна функция, като назовават научни концепти в определена област. В семантичен аспект терминът притежава: а) точност при названието на научния концепт; б) дефинитивност, отразяваща резултата от научното осмисляне на обекта, назоваван с дадения термин; в) еднозначност в пределите на научната сфера. Във формален план терминът съответства на лексикалните норми, като същевременно проявява номинативния си характер. Семантичната определеност се постига чрез дефиницията и ролята на специализирания контекст, характерен за научната сфера. Термините са самостоятелни лексеми или са свързани в терминологични словосъчетания със съответна научна дефиниция.

Номенклатурата представлява събиране на имената на всички видове (подвидове) в отделна област на естествената история.

Анатомична номенклатура

През 1880 г. известният австрийски анатом *Йозеф Хиртъл* (1810–1894) издава голям речник *Onomatologia anatomica*, в който събира историята на анатомичната терминология и благодарение на познаването на латинския и старогръцкия език се обръща към първоначалната употреба на наименованията от античните автори.

В края на XIX в. през 1895 г. по идея на немските анатоми се създава първата международна анатомична номенклатура – *Базелската анатомична номенклатура*, *Basiliensia Nomina Anatomica (BNA)*. Това е първата легализирана и официално приета латинска анатомична номенклатура, съдържаща близо 4500 латински термини. През 1933 г. е публикувана *Бирмингамската ревизия* (*Birmingham Revision, 1933*), в която са дадени английските еквиваленти на анатомичната терминология. През 1935 г. е издадена нова подобрена номенклатура, наречена *Йенска анатомична номенклатура*, *Jenaiensia Nomina Anatomica (JNA)*, дело на германски специалисти, която се различава в много фактически и лингвистични аспекти от предишния проект.

След Втората световна война този корпус е отхвърлен от американски и канадски анатоми, като е прието решение да се върнат към Базелската номенклатура след някои поправки и ревизии. В средата на петдесетте години на XX в. Комитетът за международна анатомич-

на номенклатура получава задачата да ревизира настоящата номенклатура и резултатът е публикуваната през 1955 г. *Парижка анатомична номенклатура, Parisiensia Nomina Anatomica (PNA)*, която след 1965 г. започва да се нарича за краткост само *Nomina Anatomica (NA)*. Тя съдържа около 5640 термина, 4268 интегрирани от BNA, 886 модифицирани термини от BNA и 468 нови термина, резултат от скорошни открития.

През 1990 г. започва изработването на нова анатомична номенклатура, наречена *Terminologia Anatomica (TA)*. Продукт на близо десетилетни търсения и дебати сред специалисти от цял свят, които се отделят от предишния Комитет, тя е одобрена от Международната федерация на асоциациите на анатомите (*International Federation of Associations of Anatomists – IFAA*) и публикувана през 1998 г. (*Terminologia Anatomica, International Anatomical Terminology. Stuttgart: Thieme, 1998*). *Terminologia Anatomica* представя латинско-английски терминологични двойки и съдържа близо 9200 термина, докато 6-то издание на *NA* съдържа 6400 термина. *Nomina Anatomica* разделя тялото на седем системи, докато в системната анатомия в *Terminologia Anatomica* те са тринадесет. Глобализацията на света изисква унификация на терминологията, както и контролираното ѝ компютърно представяне. Целта на анатомите е да превърнат *Terminologia Anatomica* в стандарт за различни проекти, свързани с контролираната медицинска терминология.

Основни контролирани медицински терминологии са: *General Architecture for Languages Encyclopedias and Nomenclatures in Medicine (GALEN)* от 1993 г., спонсорирана от Европейския съюз; *Medical Subject Headings (MeSH)* от 1999 г., създадена основно за индексирание на медицинска литература (*National Library of Medicine, 1999*); *Systematic Nomenclature of Medicine (SNOMED)*, разработена през 1997 г. в САЩ; *Read Codes (RCD)*, създадена във Великобритания за Националната здравна служба; *Unified Medical Language System (UMLS)*, която свързва и дава достъп до тези и други терминологии.

Хистологична номенклатура

Първата хистологична номенклатура *Nomina Histologica* и първата ембриологична номенклатура *Nomina Embryologica* са публикувани през 1970 г. През 2011 г. е издадена нова номенклатура, наречена *Terminologia Histologica (TH)*

Клинична терминология и Международна класификация на болестите

Медицинската клинична терминология е създадена основно на базата на старогръцкия език, като новосъздадените термини също използват този инструментариум. Терминологията се развива и променя, като новите процедури, техники и лечения изискват нови наименования, докато други термини остаряват и престават да се ползват. Съвременната клинична терминология е повлияна от английския език, използват се множество епоними и хибридни термини.

- ✓ Английски термини: *bypass; shock; shunt; lavage* и др.
- ✓ Нови хибридни термини (свързване на гръцки и латински части): *abdominoplasica* и др.

През 1993 г. Световната здравна организация одобрява 10-та ревизия на Международната класификация на болестите (МКБ10)

Фармацевтична номенклатура

Ботаническата номенклатура, химическата номенклатура и латинските названия на медицинските вещества широко се използват във фармацевтичната терминология. В Европа функционира *Европейската фармакопея (Ph.Eur.)* с последната си ревизия от 2014 г., която определя изискванията към количествените и качествените съдържания на лекарствените средства, активните съставки, ексципиентите, приготвянето на лекарствата с химически, животински, растителен и др. произход.